

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk
Uniwersytet Warszawski

DZIENNIKI CZASU REWOLUCJI GODNOŚCI

The Diaries of Maidan

ABSTRACT: The 2014/2015 revolution at the Kiev Maidan (and elsewhere in Ukraine) made a wide-ranging impact on the literature. In this paper I analyse diaries devoted to the events of the dignity revolution. I have selected three texts written in three different languages: “Приватний щоденник” by Marija Matios (in Ukrainian). “Дневник Майдана” by Adrzej Kurkov (in Russian) and “Ogień Majdanu. Dziennik rewolucji 22.11.2013–22.02.2014” (in Polish). These texts are highly interesting mostly because they allow looking at the Maidan through the eyes of witnesses. Because of that we do not receive mere facts, but a testimony which tells us most about the people involved, represented by the specific author reporting their experiences, impressions, emotions, and thoughts. It is characteristic for the personal document literature that it is positioned somewhere between the events being described and the internal experiences, judgements and preferences of the author. It is shaped by their knowledge, experience, and moral code. These texts often concentrate on the fates of specific individuals, their behaviours, the reasons and consequences thereof. They differ both in terms of the form and the motivations of the authors. They are all, however, rather unique, because they speak of the events of most recent history which so violently cut through the daily lives of Ukrainian citizens.

KEYWORDS: Maidan, dignity revolution, personal document literature

Dzienniki czasów rewolucji i wojen od dawna pociągają zarówno badaczy nauk humanistycznych, społecznych, jak i rzesze czytelników. Dzięki autorskim relacjom, możemy bowiem śledzić nie tylko często bardzo zawiłe i niejednoznacznie oceniane wydarzenia ale przede wszystkim losy ludzi, którzy żyli w ciekawych i niebezpiecznych czasach, wybory przed którymi przyszło im stanąć i towarzyszące im emocje. Odbywająca się na przełomie 2014/2015 roku na kijowskim Majdanie (ale i na całej Ukrainie) rewolucja odbiła się szerokim echem w literaturze. Autorzy starali się na bieżąco dokumentować, opisywać i interpretować traumatyczne wydarzenia w ob-

liczu których stanęło ukraińskie społeczeństwo. W utworach takich jak *Приватний щоденник*, *Дневник Майдана*, *Є люди. Теплі історії з Майдану*, *Майдан. (Революція духу Євромайдан. Хроніка в новелах, Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву* i wielu innych trudno więc mówić o dystansie czasowym czy pogłębionej refleksji historycznej. Znajdziemy wśród nich zarówno poezję, jak i utwory prozatorskie, bezpośrednie świadectwa oraz utwory fikcyjne, zarówno dla dorosłych jak i dla dzieci. Literatura ta jest niezwykle ciekawa przede wszystkim z tego względu, że pozwala zanurzyć się w narrację naocznych świadków tych wydarzeń, dzięki którym nie tyle poznajemy suche fakty ile dostajemy świadectwo mówiące przede wszystkim o samych jego uczestnikach, reprezentowanych przez konkretne spisujące swoje doświadczenia, wrażenia, emocje, przemyślenia itp. osoby. Cechą charakterystyczną ego-dokumentów jest ich umiejscowienie pomiędzy opisywanym wycinkiem rzeczywistości, a wewnętrznymi przeżyciami, ocenami i preferencjami autora. W szczególny sposób rzutuje bowiem na nich jego wiedza, doświadczenie i system wartości. Teksty te koncentrują się często na losach poszczególnych jednostek, zachowaniach indywidualnych, ich powodach i konsekwencjach. W swoim artykule skoncentruję się na analizie dzienników poświęconych wydarzeniom Majdanu. Wybrałam reprezentację tekstów napisanych w trzech językach: ukraiński dziennik Mariji Matios *Приватний щоденник*, rosyjskojęzyczny *Дневник Майдана* Adrjeja Kurkowa i polskojęzyczny *Ogień Majdanu. Dziennik rewolucji 22.11.2013–22.02.2014*. Różnią się one zarówno pod względem formy, jak i motywacji autorów. Wszystkie są jednak bardzo wyjątkowe gdyż opowiadają o wydarzeniach historii najnowszej, której burzliwe dzieje niespodziewanie wtargnęły w codzienne życie mieszkańców Ukrainy. Marija Matios wspomina jak leżała w szpitalu i „*медсестра, підключаючи крапельницю, дала обухом по голові: Ви знаєте, що сталоссянічне побоїще студентів на Майдані*”. *Не знаю чому, але стало зрозуміло, що в Україні починається нова ера, бо Україна ніколи не пробачить замаху на своїх дітей*¹. Z innej perspektywy początku rewolucji pokazuje Andriej Kurkow. W swoim dzienniku dnia 21 listopada napisał: *Евроинтеграція скасовується. Ми знову будемо любити Росію. Європа, кажеться, в шоку. Я теж*².

Dzienniki Majdanu można by analizować jako teksty źródłowe za pomocą zasobów nauk historycznych czy też używając metodologii badań literackich, językoznawczych, antropologii kultury i innych jako rodzaj powstałego pod wpływem rewolucji dyskursu. Jak zauważył jednak Paweł Rodak, w przypadku dzienników

¹ M. Matios, *Приватний щоденник*, Lwów 2015, s. 18.

² A. Kurkow, *Дневник Майдана*, Charków 2015, s. 5.

wojennych tego rodzaju klasyfikacja i przyjęte ograniczenia doprowadzić by mogły do zubożenia i uproszczenia ich interpretacji³.

Analizowane teksty najlepiej opisuje pojęcie dokumentu osobistego, które wprowadził do socjologii humanistycznej Florian Znaniecki. Są one bowiem wyjątkowo dobrym tekstem do analizy waloru ludzkiego doświadczenia. Jak zauważa Jacek Leociak „*to właśnie dokumenty biograficzne zawierają ów «współczynnik humanistyczny»*», czyli *sens, jaki jednostka nadaje rzeczom i sytuacjom, interpretując rzeczywistość społeczną, w której działa i której doświadcza*⁴.

Приватний щоденник Mariji Matios jest zapisem doświadczeń ukraińskiej pisarki, ale jednocześnie deputowanego do Rady Najwyższej z czasu Majdanu i wojny. Zaczyna się 30 listopada 2013 roku, a kończy w lipcu 2015. Już sama jego forma jest swoistym obrazem funkcjonowania współczesnego społeczeństwa bowiem został on stworzony na podstawie zdjęć z telefonu i zapisów autorki na facebooku. Dzięki konstrukcji dziennika na podstawie powstających na bieżąco zapisów w różnych formach dostajemy do rąk dokument wiele mówiący o rzeczywistych sytuacjach, zdarzeniach i emocjach, które w tamtych dniach miały miejsce.

Inną formę przybiera *Дневник Майдана* Andrieja Kurkova, który jest niejako fragmentem dziennika pisanego przez autora przez ponad trzydzieści lat. We wstępie pisarz wspomina, że wielokrotnie proszono go o zgodę na publikację chociażby jego wycinków jednak dopiero wydarzenia rewolucji godności wywołały w nim chęć podzielenia się z czytelnikami swoimi zapisami.

Z kolei *Ogień Majdanu. Dziennik rewolucji 21.11.2013–22.02.2014* to relacja zbiorowa osób zaangażowanych w wydarzenia rewolucji godności, a reprezentujących różny status społeczny, zawodowy. To osobista relacja zarówno osób znanych, jak i zwykłych obywateli.

O konstrukcji publikacji przesądził fakt, że została ona przygotowana i wydana przez polski ośrodek KARTA, który swoimi korzeniami sięga czasów polskiej opozycji antykomunistycznej, a obecnie zajmuje się publikowaniem relacji z ważnych wydarzeń historycznych XX wieku. Redaktorzy *Dziennika rewolucji...* we współpracy z ukraińskimi instytucjami takimi jak Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraiński Związek Zawodowy Dziennikarzy i Pracowników Mediów, Fundacja Ochrony Historii Majdanu in. dokonali wyboru spośród tysięcy relacji i stworzyli rodzaj kolażu z dziesiątek osobistych relacji. Redaktorzy oddają głos uczestnikom Majdanu, zestawiając

³ Por. s. 42. Odwołuję się do koncepcji Pawła Rodaka, którą badacz zastosował do analizy dzienników wojennych.

⁴ J. Leociak, *Literatura dokumentu osobistego jako źródło do badań nad zagładą Żydów. Rekonstrucje metodologiczne*, [w:] „Zagłada Żydów”. Studia i materiały. Pismo Centrum Badań nad zagładą Żydów IFIS PAN, nr 1 (2005), http://cyfroteka.pl/ebooki/Zaglada_Zydow__Studia_i_Materialy__vol_1_1_R__2005-ebook/p34776i72788 (20.03.2017).

ze sobą ich wypowiedzi w jedną spójną narrację, pokazującą różne aspekty tych samych wydarzeń i związane z nimi emocje. Dziennik podzielono na rozdziały proponując podział chronologiczny, a więc *Zapowiedź (21–30.XI)*, *Stanowienie (30.XI–8.XII)*, *Front (8–11.XII)*, *Porządek (12.XII–10.I)*, *Wyzwanie (11–21.I)*, *Przełom (22–29.I)*, *Deklaracja (30.I–17.II)*, *Stracie (18–19.II)*, *Finał (20–22.II)*.

Jak więc możemy zaobserwować na przykładzie przywołanych wyżej tekstów, dzienniki z czasu Majdanu dobrze ilustrują jedną z podstawowych cech literatury dokumentu osobistego – mianowicie jej skłonność do przekraczania gatunków spowodowaną podporządkowaniem spersonifikowanej narracji. Wspomnienia te zawierają wiele bardzo osobistych aspektów, zaś samemu procesowi pisania towarzyszyły rozmaite emocje. Potrzeba prowadzenia zapisków dla siebie przeplatała się z poczuciem obowiązku wobec innych. Poszukując jak najlepszej formy opowiedzenia o tych wydarzeniach, autorzy korzystali z różnorodności gatunków literatury dokumentu osobistego. Każdy z przywołanych dzienników odwołuje się więc do nieco innych tradycji i praktyk literackich. Autorzy zarówno relacjonują ważne dla historii Ukrainy i Europy wydarzenia jako ich świadkowie, jak i dzielą się bardzo osobistymi i intymnymi przeżyciami i emocjami.

Zapis pamiętnikarski nie jest jednak obiektywnym odtwarzaniem zdarzeń. Jak zauważył Frank Ankersmit, opowiadania o historii są *pewną formą reprezentacji przeszłości a nie przeszłością samą w sobie*⁵. Badacz wyraźnie oddziela doświadczenie historyczne (czyli przeżywanie historii tu i teraz) od narracji historycznej, *która konstruuje obraz historii*⁶. Przy analizie wybranych przez nas dzienników ważne jest także podejście Haydena White do pisarstwa historycznego z jednej strony koncentrujące się na retoryce tekstu, z drugiej zaś przyznające ogromne znaczenie roli narracji jako środka porządkowania świata. Specyfikę tę dobrze ilustruje *Приватний щоденник* Mariji Matios. Autorka wyznaje, że pisanie stanowiło dla niej rodzaj terapii, dawało możliwość zmierzenia się z jednymi z najtrudniejszych doświadczeń życiowych i spokojnego przyjrzenia się jak one stopniowo ją zmieniały. Jak wiadomo bowiem, podczas procesu opowiadania człowiek buduje swoją tożsamość. Jak zauważa Philippe Lejeune [...] *umieszczając się w słowie pisanym, prowadzę [...] dalej ową kreację „tożsamości narracyjnej”*, *na której, jak mówi Paul Ricoeur, polega całe nasze życie*⁷. To konstruowanie własnej osoby jest procesem ciągłym i odbywa się nie tylko w odniesieniu do otoczenia i innych ludzi ale także samego siebie.

Potrzeba porządkowania opowieści o rewolucji godności stała także u podstaw powstania *Ognia Majdanu* gdyż, jak wyznaje Zbigniew Gluza, dla pomysłodaw-

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ P. Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu*, Kraków 2001, s. 5.

ców tego projektu ważne było stworzenie całościowego obrazu wydarzeń mających pomóc Ukraińcom zrobić kolejny krok w wydobywaniu się spod następstw komunizmu. Prezes Ośrodka KARTA odwołując się do doświadczeń polskich i zapisów z sierpnia 80 uważa, że taka narracja może pomóc w budowaniu narodowej odpowiedzialności i społeczeństwa obywatelskiego. Nieco podobny tok myślenia prezentuje Andrij Kurkow, apelując do czytelników, aby prowadzili w tych dniach swoje osobiste dzienniki, które pomogą przyszłym pokoleniom zrozumieć specyfikę tych wydarzeń: *В эту книгу вошла только часть нашей новейшей истории, только один год из жизни Украины, пусть и самый драматичный год. [...] Мы – и участники, и свидетели этих событий и значит на нас еще ложится дополнительная ответственность. Мы с вами становимся носителями той реальности, которая станет скоро очень важной частью новейшей истории Украины. И поэтому я заканчиваю эту книгу просьбой к вам, дорогие читатели. Просьбой очень простой и вполне выполнимой: постарайтесь записать свои мысли, чувства и свою жизнь в этот непростой период, чтобы оставить своим потомкам личное свидетельство, свой собственный дневник. Это только поможет им потом лучше понять происходящее в стране, но и покажет, насколько сильно недавнее прошлое влияет на ближайшее будущее*⁸.

Analizowane teksty nie tyle interpretują to co się wydarzyło, nawet z perspektywy dnia wydania, ile są częścią odbywających się zdarzeń. Wprawdzie zarówno dziennik Majdanu M. Matios jak i A. Kurkova mają swój ciąg dalszy w postaci dziennika z początków ukraińsko-rosyjskiej wojny, jednak przerwane zostają w momencie, w którym nikt jeszcze nie wie jak i kiedy te procesy taktyczno-polityczne zostaną zakończone. Majdan jednak się zakończył, dalszych represji wobec tych, którzy wzięli udział w protestach już nie ma. Rewolucja godności zyskała swoich „świętych”, traktowanych powszechnie w momencie oddawania tekstów do druku jako ojców założycieli nowego ukraińskiego państwa.

Zawarty w dziennikach obraz wydarzeń Majdanu w każdym z omawianych przypadków stanowi pewną narracyjną konstrukcję zbudowaną wedle priorytetów i celów autorów czy redaktorów. Motywacją Andrieja Kurkova jest chęć podzielenia się z czytelnikiem swoim życiem i refleksjami w ważnym dla Ukrainy czasie, dla Mariji Matios w dużej mierze opowieścią o własnych i cudzych emocjach i wyborach wobec których stanęli walczący o Ukrainę. Dla Zbigniewa Gluzy i Macieja Kowalczyka stworzenie dziennika zbiorowego miało być pokazaniem pewnych prawd uniwersalnych: ludzkiej solidarności, nonkonformizmu, siły i wolności wyboru przez człowieka własnej niezależności zamiast trwania w represyjnym systemie.

⁸ A. Kurkow, *Дневник...*, s. 221.

Na każdym z analizowanych tekstów bardzo silnie odbija się życie samego twórcy. Nie dziwi to zresztą gdyż wedle Philippe Lejeune, będąc podporządkowanym regułom „opowiadania, [...] pozostaj[ę] wierny mojej prawdzie”⁹. A one są różne. Paweł Rodak w artykule *Prawda w dzienniku osobistym* wyróżnia trzy „rodzaje prawdy dziennika: wydarzenie, doświadczenie, rzeczywistość”¹⁰. Autorzy przedstawiają otaczającą ich rzeczywistość za pomocą opisów ważnych wydarzeń składających się na całościowy obraz rewolucji. Koncentrują się najczęściej na uważnym przyglądaniu się zachowaniom ludzi i samych siebie wobec niebezpieczeństw i dynamicznie zmieniającej się sytuacji. Opisują reakcje otoczenia na kolejne podejmowane przez protestujących na Majdanie akcje, wypowiedzi ze sceny, a także doniesienia polityczne.

Niezwykle ważnym elementem analizowanych dzienników jest pochylenie się nad ludzkim doświadczeniem i próba jego utrwalenia. W zapisach czasów Majdanu spotykamy różne wymiary tego doświadczenia – cielesne, czasem wiążące się z zimnem, przemarznięciem, innym razem z traumatycznymi pobiciami, fizycznym bólem, a nawet śmiercią. Silnie obecne jest doświadczenie emocjonalne, z szeroką gamą odczuć i różnymi zabarwieniami. Czasem autorzy jak np. Marija Matios piszą wprost o swoich zmieniających się pod wpływem wydarzeń zewnętrznych uczuciach, innym razem poznajemy je poprzez pewne niedomówienia, przemilczenia. Autorzy dzienników silnie obecni są nie tylko przez to co napisane ale także celowe przemilczenia. Często zresztą przy lekturze czytelnik ociera się i o pewne aspekty psychologiczne. Przede wszystkim te związane z doświadczeniami trudnymi i traumatycznymi. Dostajemy do rąk nie tylko bardzo dokładne ich opisy z uwzględnionymi wieloma aspektami ale i prowadzoną na bieżąco, pewnego rodzaju, analizę. Świadczenia te są wciąż bardzo przejmujące gdyż traumatyczne doświadczenie rozstrzeliwania na Majdanie pozostaje aktualne. W momencie pisania analizowanych tekstów nie zostało jeszcze przyćmione wielością ofiar w strefie ATO. Te prowadzone na bieżąco zapisy rewolucji godności stanowią pewnego rodzaju dodatkową wartość tych tekstów, dziś po tylu miesiącach wojny, w takiej formie i z tak ukształtowanymi akcentami i emocjami zapewne by już powstać nie mogły. Mamy bowiem do czynienia z zapisami autorów, którzy ocalili z wojny z państwem Janukowycza, ale zwycięstwo i ocalenie nie jest ostateczne. Znamienny jest wstęp do dziennika M. Matios, który swoją klauzulę czasową sięga dalej niż czasy samych wydarzeń Majdanu, w którym autorka przytacza trzy fragmenty zapisów z różnych rzeczywistości.

Wreszcie za Pawłem Rodakiem, należy przywołać trzeci rodzaj „dziennikowej prawdy to prawda rzeczywistości, czyli prawda, którą możemy nazwać prawdą

⁹ P. Lejeune, *Wariacje...*, s. 5.

¹⁰ P. Rodak, *Prawda w dzienniku osobistym*, [w:] „Teksty Drugie” 2009, nr 4, s. 30.

metafizyczną lub prawdą transcendentną”¹¹. To odkrycie doświadczeń ponadjednostkowych i swoim wymiarem wykraczających poza opisywane wydarzenia, a będących prawdą ogólną, graniczącą z sacrum choć niekoniecznie o wymiarze religijnym.

Warto zwrócić również uwagę na fakt, iż każdy z tekstów powstał w innym języku, a ten nie jest medium neutralnym. Jak pisał, nawiązując do prac Haydena White, Jacek Leociak, „[r]azem z językiem dziedziczymy pewne schematy poznawcze, kulturowo-społeczne ramy wyznaczające pole naszej ekspresji, uformowane w społecznych procesach komunikacyjnych gatunki mowy, którymi posługujemy się we wszelkich sytuacjach życiowych”¹². Wszystkie one jednak za pomocą właściwych sobie środków dają przejmujące świadectwo ludzkich zmaganiń wobec bezwzględności systemu, pokazują ludzką solidarność nawet w najtrudniejszych momentach

Koncentrując się na opisach wydarzeń historycznych pisarze konstruują także obraz własnej osoby. Poznajemy go zarówno poprzez sam sposób budowania narracji o wydarzeniach rewolucji, jak i dzięki możliwości przyjrzenia się relacjom dotyczących różnych ich aspektów. Ważne są dla badacza wszystkie komentarze rzeczywistości, opisy sposobów działania, podejmowania lub uchylania się od niego. W swoim dzienniku Matios tworzy swój autoportret jako pisarki ale i jako polityka. Na kolejnych jego stronach pokazuje jak ukraińskie dziedzictwo kulturowe i literackie pomaga jej w poruszaniu się po jakże złożonej rzeczywistości społeczno-politycznej. Jednak z biegiem opisywanych wydarzeń zaczyna dominować obraz Matios jako polityka i działacza narodowego: *Тепер, коли в Україні гримить війна без назви „війна”, а кочує лише якийсь гібридний покруч АТО [...] немає сенсу на політичному олімпі говорити про наш час метафорами й образами. [...] Говорити про наш час варто тільки фактами і нещадністю правди*¹³.

W przypadku *Дневника* Kurkowa nad narracją zdecydowanie dominuje jego obraz jako pisarza, który przez 30 lat prowadził swój dziennik. Wielokrotnie proponowano mu jego wydanie jednak propozycję odrzucał. Teraz wyboru dokonała za niego historia. Z *Дневника* wyłania się obraz pisarza, którego codzienne życie niespodziewanie zostało wplecione w historię jako mieszkańca domu nieopodal Majdanu: *Мы все влятером [...] продолжаем жить в [...] квартире в центре Киева, в пятистах метрах от Майдана, в квартире на четвертом этаже,*

¹¹ Ibidem, s. 35.

¹² J. Leociak, *Literatura dokumentu osobistego jako źródło do badań nad zagładą Żydów. Rekoncesans metodologiczny*, [w:] „Zagłada Żydów”. Studia i materiały. Pismo Centrum Badań nad zagładą Żydów IFIS PAN, nr 1 (2005), http://cyfrotka.pl/ebooki/Zaglada_Zydow__Studia_i_Materialy_vol_1_R_2005-ebook/p34776i72788 (10.04.2017).

¹³ M. Matios, *Приватний...*, s. 11–12.

*с балкона которой мы видели дым от горящих баррикад, слышали взрывы гранат и выстрелы, в квартире, из которой мы регулярно выходили и на работу, и на Майдан и по другим делам*¹⁴ – pisze autor.

W *Ogniu Majdanu* w pewnym sensie rysuje się portret głównego pomysłodawcy wydania – Zbigniewa Gluzy i tworzonych przez niego środowiska „KARTY”, którzy ukształtowani przez doświadczenie polskiej Solidarności stworzenie *Dziennika rewolucji 21.11.2013–22.02.2014* uznali za pomocne w procesie kształtowania się ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego.

Inne motywacje przyświecały pozostałym autorom. Andrij Kurkow w swoim tekście traktuje rewolucję jako jeden ze składników życia przed którym nie da się uciec. Kontynuując w czasie jej trwania pracę podejmowaną od wielu lat, stara się zapisać i utrwalić to co w trakcie kolejnych dni go spotyka. Jego dziennik ma być nie tyle formą autoterapii ale przede wszystkim nieodłącznym elementem pracy twórczej, nawet jeżeli w pierwotnym zamyśle autora nieskierowanym do szerszej publiczności.

Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w przypadku Mariji Matios, której *Приватний щоденник* powstał, aby dać świadectwo wydarzeniom rewolucji godności, pokazać siłę i niezłomność tworzących ją ludzi – nie tylko tych, którzy stali się powszechnie znani, ale może przede wszystkim tych zwykłych, którzy codzienne przychodzili na Majdan, aby swoimi drobnymi pracami wspomagać walkę o zmiany społeczno-polityczne. Cały dziennik nie jest więc historyczną rekonstrukcją przebiegu akcji Majdanu ale utworem atmosfery tamtego czasu i tych pozornie drobnych elementów, które stanowiły jego prawdziwą siłę. Wrażenie potęguje silnie zaznaczony stosunek emocjonalny autorki do wydarzeń: *Жодна книжка моя не була такою точною в подіях, іменах і датах, як буде ця. І ні одна книжка не писалася так важко. Одна справа, коли ти вигадуєш, фантазуєш чи ретранслюєш чуже життя – хай навіть драматичне, трагічне, але чуже. Тут, у чітко відведеному просторі „Майдан-Війна”, я пережила знову ВСЕ – може, не таке суттєве з точки зору історичної перспективи, але таке болюче для пам’яті*¹⁵.

Charakterystycznych detali, które mogą stać się kluczem do zrozumienia rewolucji poszukiwali też redaktorzy *Ognia Majdanu*, starając się stworzyć kolaż z jak najbardziej sugestywnych obrazów, o których sile stanowiły czasem pomijane przez inne szczegóły.

We wszystkich trzech dziennikach niesłychanie ważne jest połączenie funkcji ekspresywnej i komunikacyjnej z performatywną¹⁶. Owa performatywność ma róż-

¹⁴ A. Kurkow, *Дневник...*, s. 4.

¹⁵ M. Matios, *Приватний...*, s. 16.

¹⁶ Za: P. Rodak, *Wojna i zapis (o dziennikach wojennych)*, [w:] „Teksty Drugie” 2005, nr 6, s. 38.

nych adresatów. Po pierwsze, jak już pisałam często w centrum stawia samego autora, dla którego pisanie dziennika tu i teraz jest formą porządkującą własne myśli i przeżycia, pomagającą się zdystansować do traumatycznych przeżyć, a czasami i okiełznać swój strach.

Po drugie, autorzy dzienników często mają nadzieję, że ich zapisy posłużą innym, którzy nie tylko w przyszłości dowiedzą się o opisywanych wydarzeniach, ale i wyciągną z nich wnioski, dla swojego życia i dla życia społecznego, starając się przeciwdziałać ponownej eskalacji przemocy, korupcji, rozkradania państwa, a także pomogą w ukaraniu winnych. Po trzecie wreszcie, zapisana jest w dziennikach nadzieja na oddziaływanie na świat kultury, który ma dobro i piękno chronić przed przemocą i przelewem krwi.